

Stedelijke vernieuwing geïnspireerd door de natuur?

Verslag van een gesprek in Delft

Pieter Lems¹

Vooraf

Het is een zonnige namiddag in Delft. In het pand van Bureau Boom komt een gezelschap bijeen dat zich buigt over het systeemdenken en de waarde van de relatietheorie. Een passende locatie, zo legt gastheer Kees Duijvestein uit. Hier aan de Oude Delft ligt de oorsprong van de Delftse Technische Hogeschool. De TU hoogleraren Kees Duijvestein en Teake de Jong werken samen met Sybrand Tjallingii die zich inmiddels al meer dan dertig jaar verdiept in de ecologische betrekkingen van stedelijke systemen. Zij zijn de drie mensen die in Delft voortbouwen op het werk van Chris van Leeuwen.

Cees Anton de Vries en Douwe Jan Joustra gaan met deze drie heren in gesprek om er achter te komen of de relatietheorie te bezien is als een basis voor een systeembenadering van de stad en natuurlijk proberen zij er achter te komen waarom er niet meer mee gewerkt wordt in de praktijk van de stedelijke vernieuwing.

Pieter Lems is er bij als rapporteur. Dit artikel is een weerslag van dit, soms wat chaotische en bevlogen, gesprek.

1. Context

Het NIDO heeft het programma Duurzame Stedelijke Vernieuwing in het leven geroepen. Het doel van dit programma is om het systeemdenken een plek te geven in de stedelijke vernieuwing, omdat het systeemdenken oog heeft voor hoe de stad 'werkt'. De aanpak om de probleemflats te slopen en eengezinswoningen daarvoor in de plaats te bouwen kan voor korte tijd de fysieke kwaliteit van de wijk verbeteren, maar sociaal-economische problemen worden er niet door opgelost. Stedelijke vernieuwing vraagt daarom om een integrale aanpak, waarbij de *complexiteit* van het leven in de wijk voluit tot zijn recht komt. De gebruikelijke lineaire aanpak 'probleem – middel – doel' schiet daarbij te kort. Daarom is het NIDO op zoek gegaan naar inspirerende systeemdenkers die de complexiteit niet reduceren, ten koste van hun denkmodel, maar de complexiteit zelf als uitgangspunt van hun denken nemen. Een van die systeemdenkers is Chris Van Leeuwen, in de jaren 70 en 80 verbonden aan de Faculteit Bouwkunde van de Technische Universiteit Delft.

Van Leeuwen stond aan de wieg van de *relatietheorie*. Met behulp van zijn theorieën heeft hij inzicht willen krijgen in de complexiteit van de ecologie, om daarmee het natuurbeheer in Nederland vorm te geven. Van Leeuwen heeft met name de randvoorwaarden voor de ontwikkeling van de natuur willen ontdekken. De uitdaging is om met de theorieën van Van Leeuwen de randvoorwaarden voor de ontwikkeling van een woonwijk te ontdekken, zowel fysiek als maatschappelijk. Deze randvoorwaarden kunnen vervolgens dienen voor het ontwerp van een beheermethode die bijdraagt aan het ontstaan van een duurzame woonwijk.

---

¹ Tauw BV, Deventer

Taeke de Jong, Sybrand Tjallingii en Kees Duivesteyn hebben binnen de Faculteit Bouwkunde nauw samengewerkt met Chris Van Leeuwen. Zij zijn in hun denken ook door hem geïnspireerd. Aan deze heren is op een zonnige donderdagmiddag in mei de vraag voorgelegd welke aanknopingspunten de *relatietheorie* biedt voor de projectleiders die verantwoordelijk zijn voor de uitvoering van de stedelijke vernieuwing. Hier volgt een impressie van dat gesprek.

2. Diversiteit en dynamiek

Het gesprek begint met een nadere typering van het denken van Van Leeuwen, de *relatietheorie*. Die kern bestaat uit het begrip verschil. De natuur is vol met verschillen. Geen boom is dezelfde en ook bossen zijn niet vergelijkbaar. Van Leeuwen heeft zich afgevraagd hoe de *diversiteit* in de natuur tot stand is gekomen. Voor zijn onderzoek had hij op verschillende plekken in Nederland een m² weidegrond afgeschermd en door de jaren heen de ontwikkeling op deze stukjes grond gevolgd. Zijn pleidooi voor het natuurbeheer hield in de diversiteit in de natuur te laten bestaan door externe *dynamiek*, het actief ingrijpen van mensen, zo veel mogelijk te weren. Het natuurbeheer is echter een andere weg ingeslagen, die van actief beheer en nivellering. Het vaststellen van natuurdoeltypen is hiervan een uitwerking. Dit heeft een grote verschraving in soortenrijkdom van planten en dieren tot gevolg gehad.

Hoe ontstaat een gezonde leefomgeving?

De vraag is nu wat de betekenis is van de inzichten van Van Leeuwen in de ecologie voor de stedelijke vernieuwing. Stedelijke vernieuwing gaat over het scheppen van een gezonde leefomgeving. Hier valt veel te leren van de ecologie, die dat op de een of andere manier 'zelf' regelt. Inzicht in de achterliggende mechanismen kunnen waardevol zijn voor de stad. De beperking van de *relatietheorie* is hier ook gelijk mee aangeduid. Het 'leven' in een stad is niet één op één vergelijkbaar met het 'leven' in de natuur.

Diversiteit in de stad

Een belangrijke oorzaak voor verloedering van woonwijken zou wel eens kunnen liggen in de drang naar eenduidigheid. De naoorlogse wijken die op de rol staan voor stedelijke vernieuwing worden vaak niet getypeerd door een rijke architectuur, in tegenstelling tot de jaren-30 wijken. Verder is het beheer van de openbare buitenruimte gerationaliseerd met zogenaamde rationele beheerspakketten. Ook dit heeft eenduidigheid tot gevolg; het is voor het wegonderhoud gemakkelijk dat overal hetzelfde type straatklinkers zijn gebruikt. Overigens vat Van Leeuwen gelijkheid op als een bijzondere situatie van verscheidenheid. Het is de kunst om op de as van verscheidenheid meer op te schuiven.

Diversiteit is echter een voorwaarde voor leven. Juist omdat mensen verschillend zijn, is het zo interessant om elkaar op te zoeken en van elkaar te leren. Diversiteit die mensen kan verrassen en die in de omgeving herkenning oproept. Diversiteit is echter niet te plannen, het moet ontstaan. Dat betekent dat diversiteit heel sterk plaats-, tijd-, en situatiegebonden is. De verhalen die in een wijk ontstaan door wat bewoners hebben meegemaakt. Dat is een lastige opgave voor degenen die aan de lat staan voor stedelijke vernieuwing. 'Ontstaan' past niet zo goed in de planningschema's. Aan de andere kant biedt diversiteit de uitdaging om achter de tekentafel vandaan te komen en de rijkdom van een woonwijk te ontdekken.

Dat het doen ontstaan van diversiteit in de stad om een fundamenteel andere aanpak vraagt dan actief ingrijpen door sloop en nieuwbouw, is uit te leggen naar analogie van productieteams en innovatieteams. Productieteams werken doelgericht. Mensen worden met een duidelijke taakomschrijving bij elkaar gezet. Management richt zich op een strakke aansturing. Innovatieteams werken conditioneel. Deze teams functioneren door verschillende mensen bij elkaar te zetten, op basis van een probleemsituatie. Er is geen duidelijk plan van aanpak, management gebeurt op basis van het stimuleren van de teamleden en het schiften van de ontstane ideeën. Kenmerkend aan innovatieteams is dat voorwaarden voor innovatie (verscheidenheid) kunnen worden geïmplementeerd, maar dat de uitkomst onbekend is. Wel staat vast, 'dat die uitkomst leuk is'.

Isolatie

Van Leeuwen stelt dat diversiteit kan ontstaan door *isolatie*. De ruimte is hier bijzonder voor geschikt. Als je last hebt van de burens, kun je een schutting plaatsen. Grenzen maken de ontwikkeling van een leefgemeenschap mogelijk. De huidige aanpak is niet zo zeer geïnteresseerd in grenzen, als wel in actief ingrijpen. Dit ingrijpen is gebaseerd op het denken in termen van input en output. Ik doe iets en dat heeft die en die effecten. De *relatietheorie* vraagt vanuit het denken in isolatie aandacht voor vasthouden en tegenhouden. Bijvoorbeeld ten aanzien van het watersysteem. Het is niet alleen belangrijk om de aan- en afvoer van water in een woonwijk goed te regelen. Er moet ook ruimte zijn voor infiltratie van hemelwater en retentie. Dat kan alleen worden gerealiseerd door zelf de wijk in te gaan en met bewoners te gaan overleggen.

3. Toepassing van de *relatietheorie*

De *relatietheorie* maakt het mogelijk een woonwijk als een systeem te beschrijven. Een beschrijving in termen van diversiteit, dynamiek, vasthouden en tegenhouden. Welke hulp biedt deze beschrijving aan de projectleiders stedelijke vernieuwing?

a. Niet-lineaire tijdsopvatting

In de huidige praktijk van de stedelijke vernieuwing wordt er veel gesloopt en nieuw gebouwd, de kunst van opbouwsuccessie of renovatie is echter verleerd. Dit heeft alles te maken met het tijdsdenken. Een project 'stedelijke vernieuwing' gaat uit van een lineair tijdsverloop. Problemen zijn gedefinieerd, middelen vastgesteld en zo moeten doelen worden bereikt. De tijd in de stad is echter niet-lineair. Kleine ingrepen als het inrichten van een buurthuis kunnen grote effecten hebben, of helemaal niet. De kunst van stedelijke vernieuwing is, naar analogie van de homeopathie, met kleine maatregelen iets in gang te zetten, waarvan je niet weet wat het wordt, maar wel dat het interessant wordt.

Een lineaire tijdsopvatting is een slecht uitgangspunt is voor stedelijke vernieuwing. Dit is een tragische boodschap voor het projectmatig denken, maar doet ook beroep op het innovatieve vermogen van de projectleider. Stedelijke vernieuwing krijgt iets van een avontuur. Het niet-lineair denken is een goed aangrijpingspunt om nieuwe vaardigheden en gereedschappen te ontwikkelen, zoals de vaardigheid om te luisteren en een gereedschap om de diversiteit in een woonwijk in beeld te brengen en de 'selectoren' af te leiden. Selectoren zijn mechanismen die bijsturen van de dynamiek in een wijk mogelijk maken. Deze gereedschappen zijn alleen bruikbaar met nieuwe vaardigheden. Oude vaardigheden, zoals het rigide doeldenken moeten daarom worden afgeleerd. Dat kost veel oefening en tijd, maar het resultaat is er dan ook naar: verrassend duurzame stedelijke vernieuwing.

b. Geleidelijk ingrijpen

De *relatietheorie* leert dat veel externe dynamiek de verscheidenheid in een woonwijk ten gronde richt. Van Leeuwen: "Als je iets fout wilt doen moet het snel gebeuren, zoals het aftrekken van een pleister. Als je iets goed wil doen moet het langzaam gebeuren, bijvoorbeeld strelen." De opgave is door zonder al te veel in te grijpen en door gebruik te maken van de bestaande dynamiek in een woonwijk, stedelijke vernieuwing vorm te geven. Die dynamiek is deels fysiek (verkeer, water, bebouwing), deels maatschappelijk (buurtvereniging). Om deze interne dynamiek bij te sturen is inzicht in de wijk nodig. Stedelijke vernieuwing begint met een luisterend oor.

Het inzicht in de wijk wordt bemoeilijkt door het voorkomen van schaalniveaus. Een woonwijk is gebaseerd op de schaalniveaus buurt, straat, woning, bewoner. Al deze schaalniveaus zijn onderling gerelateerd, maar niet tot elkaar te herleiden.

c. Voorwaarden scheppen

Een projectleider stedelijke vernieuwing moet beseffen dat met de afronding van het project, de wijk niet 'af' moet zijn, maar dat er voorwaarden liggen die een verdere gunstige ontwikkeling van de wijk mogelijk maken. Voorwaarden als een plein in het centrum van de wijk, of het opzetten van een buurthuis. 'Harde' voorwaarden hebben of een fysieke, of een institutionele aard.

Vanuit de voorwaarde 'verscheidenheid' zou een projectleider, in plaats van de neuzen zoveel mogelijk de zelfde kant op te laten wijzen, meer verschillende denkwijzen de ruimte kunnen geven. Stel namelijk dat die neuzen de verkeerde kant op staan...

d. Ontwerpen in varianten

Een basisregel voor het ontwerp bij stedelijke vernieuwing is om te denken in systemen en te ontwerpen in varianten. Het systeemdenken leidt dus niet tot eenduidig gedefinieerde varianten, maar tot een spanningsveld met randvoorwaarden waarbinnen vele varianten vorm gegeven kunnen worden. De kunst is om het juiste midden – de letterlijke betekenis van milieu – te vinden, en niet een optimum.

e. Isoleren

Een projectleider moet op zoek naar de grenzen in een woonwijk. Grenzen die ontwikkeling van leven mogelijk maken. Al sinds de oudheid geldt water als belangrijke grens. Napoleon deelde zijn grondgebied al in volgens stroomgebieden. Wegen daarentegen vormen verbindingen tussen leefgemeenschappen, waardoor uitwisseling mogelijk is. Water en infrastructuur zijn basisingrediënten om vanuit de fysieke structuur de levendigheid van een wijk te vernieuwen.

4. Afsluiting

Als een ding duidelijk is uit het gesprek, is dat een toepassing van de relatietheorie in de stedelijke vernieuwing niet gemakkelijk is. Een belangrijke reden is dat de huidige aanpak van de stedelijke vernieuwing op een geheel andere leest is geschoeid. Toch zou het vanuit het oogpunt van duurzame stedelijke vernieuwing wel eens noodzakelijk kunnen zijn om vanuit de verscheidenheid in een woonwijk de vernieuwing aan te vatten. De projectleider stedelijke vernieuwing wordt uitgedaagd om zijn creativiteit in te schakelen, de pc wat vaker uit te laten staan en in en met de wijk met vernieuwing aan de slag te gaan!